

Per Nirs i Dalkarsbo 400 år

Bild 1: Vinjettbild flygfoto 1996

Bild 2 Tall och lada, gärdesgård mot gården.

Det här är vyer vi ser i dag från Per Nirs marker i sommarskrud 2006. Nu skall vi blicka tillbaka in i den 400 år lång historien som historien släkten haft i Dalkarsbo. Den här presentationen är en enkel beskrivning av vad som hänt där levnadsbetingelserna spelar en viktig roll. En djupare studie kan finnas inom så där 10 år.

Bild 3 Gamla gården.

Så här såg det gamla 1800-tals huset ut.

Bild 4 Nya gården

Och det nya från 1928 här år 1966.

Det senare byggdes om renoverades 1952 och är nu än en gång under renovering. Här finns också de senaste brukarna med som barn.

Bild 5 Karta 1665

Vi talar om 400 år i Dalkarsbo men historien efter istiden börjar inte alls då.

Det är väl en så där 6000 år sedan som Hedesunda kom upp ur havet. Kågbo fanns lite senare vid Dalälvens utlopp och där liksom på Ön har man funnit stenåldersfynd.

För 3800 år sedan började fast boskapshållning i Mälardalen. Denna period kallas bronsåldern och då hade vi i stort sett Medelhavsklimat, dyrkade solen och hade fruktbarhetskult.

För 1600 år sedan inföll folkvandringstiden som vi känner på trakten genom gravfälten i Hade och på Ön. Dessutom finns fynden i Hade från 300 talet efter Kristus.

Skatt tas ut för c:a 1000 år sedan och då som skatt till sjöförsvaret ”ledungen” för Hedesundas del. Gästrikland utom norra delen tillhörde liksom centrala Uppland Tiundaland då.

Det finns några runstenar som hittats i Hedesunda från vikingatiden, varav en står i Hade. Från denna tid och framåt finns alltså en fragmenterad historia om trakten.

När det gäller bondgårdar är det Gustav Wasa som 1541 började teckna upp dessa i mantalslängder. De här tidiga längderna är mycket summariska och är svår att forska ifrån. Betydligt bättre källa kom till när skatt togs ut för Älvsborgs lösen 1571, som ju kallas Sveriges första folkräkning. Då fanns det i Hedesunda socken 94 bönder. Dalkarsbo nämndes inte. Det fanns endast 5 gårdar i utomälven, två i Hade, Gundbo och två i Sevalbo.

Bild 6. Kungabrevet 1607, kopian från 1767 med tolkad text.

Nu kommer vi till denna historias början 1607.

I gårdsarkivet eller bykistan finns två avskrifter av ett brev från Karl IX daterat 23 mars 1607.

Den ena kopian lämnades in till Häradsrätten i Hedesunda och Österfärnebo den 7 februari 1767. Originalen uppvisades och skrevs av i protokollet till detta vinterting. Men själva originalet lämnades inte in vilket var normalt enligt tidens sedvänja. Och idag finns inte originalet kvar.

Bild 7 Anna Larsdotters historia 1730, med tolkning.

Den andra kopian är från 1730 och skriven av länsman Eric Almeen. Han har också angivit källan: ”Likalydande med originalet som granden Pär Joensson i Dahlkarsbo innehaver, atteras”.

Det intressanta med denna kopia från 1730 är den text som finns på baksidan. Här har en Anna Larsdotter, då c:a 76 år gammal, från Norbo i Nora socken lämnat en berättelse till en Lars Staffansson i granngården Nötbo som nämnde Almeen skrivit ner.

Att bli straffad för lägersmål, d.v.s. att en gift person hade ett förhållande utanför äktenskapet var inte så vanligt och säkert skamligt för slakten på 1600-talet.

Och, jodå, uppgiften stämmer. Hångil blev straffad 13 juni 1625 första gången och 21 maj 1629 andra gången. Ella Jonsdotter i Västbyggeby var damen i fråga och han fick böta 20 mark första gången och tre mark andra gången. Allt enligt domboken.

Nils Germundsson från Ås, maken till en dotter på gården, söker uppbud, lagfart, första gången redan 23 november 1626.

Vem var nu Anna Larsdotter?

Bild 8 Dödboken i Nora socken 1693 med tolkad text.

Jo genom mycket tur har förklaringen hittats i grannsocknen Noras dödbok från 1693.

Här kopplas berättelserna samman och det visar sig att Anna Larsdotter var barnbarn till systemen som fick ärva gården efter grundaren! Intressant är också att delningen av byns två gårdar bestod fram till laga skiftet under 1800-talet.

Bild 9 - 12 Släktträd från Dalkarsbo 1 och 2 m.fl. utgående från grundaren. 4 sidor

Det här är alla ättlingar till grundaren Lars Persson som någon gång bott i Dalkarsbo by.

Här kan man studera namnskicket, livslängder, flyttningar, arv av gårdar och även byns utveckling genom åren. De boställen från 1900-talets början där det inte fanns släktingar på byns marker är Hällskogsgården och Sjöbos i Hällskog (där 2:7 ligger nu) samt de rivna torpen Ollas, Östrands och soldattorpet Heds. Gårdsnamnet kommer av Per Nielsson i fjärde generationen efter grundaren under slutet av 1600-talet. Den samtida Per Joensson gav namnet åt granngården Per Jons.

Bild 13 Kartan 1756

Dalkarsbo var liksom Fryggesbo i närheten av Gundbo ödehemman 1607. Dalkarsbo användes då som fäboställe av Ön enligt Anna Larsdotter. Det kan alltså ha funnits folk här förut men ingen vet varför det blev öde.

Öns by ägde marken som Dalkarsbo fick rätt att bruka 1607. Det är alltså en avstyckad eller avgärda by. Söder om byn fanns det en kronoallmanning från början.

Bild 14 Stacksto,

I Sverige är det mycket ovanligt att det finns stora flacka områden omkring floderna. Nedre Dalälven steg upp sent ur havet och har ännu inte grävt ner sig i en markant flodfåra.

Under 1600-talet fanns det ju inte mycket uppodlad jord i byn och höet från ängsslåttern var en viktig del av utfordringen av djuren under vintern. Det har också funnits ett flertal ängslador på och i kanterna av ängset som visar på att ängsslåttern var viktig. Hedesunda var tack vare detta förhållande den mest boskapsdominerade trakten i Gävleborgs län.

Att ängsslåttern var viktig visar också en karta från 1775 över Somfaränget. Det finns mark för följande byar utöver de närliggande Ön, Dalkarsbo och Fryggesbo: Sewalbo, Wästbyggeby, Wall, Rångsta, Holm, Berg, Hadeholm och Ålbo.

Bild 15 Lada från Norrmyran av älvängstyp

De viktiga med ängsslåttern förstår man också när det på 1960-talet fanns 4 lador till Per Nirs och 3 lador till Per Jons som bara var till för ängshö på Dalkarlsbos del av Somfarmyran. Dessutom fanns det då ytterligare 10 lador på Per Nirs, utspridda på hemskiftet och 7 st på Per Jons. Ladugårdarna hade små höskullar i äldre tider och det var nödvändigt att lagra höet snabbt nära de mer avlägsna åkrarna.

Bild 16 - 17 Protokollet från domboken 1692, Dalkarsbo får fäbodrättigheter. 2 sidor

Utöver utägor, ängsslåttern och slogbackar användes en fäbod på sommaren. Den var gemensam för byn och hade sammanhängande bebyggelse med några små åkrar kring stugorna och ängsslätter vid den närbelägna Myggmyran, nu kallad Vattmuren.

Ön hade sex fäbodor på öbyskogen norr om Dalkarsbo så där fanns det inte bete till fler kor. Söder om Sevalbo fanns det fyra fäbodor så bönderna i Dalkarsbo fick leta sig en plats öster om gårdarna Harmyra och Harbäck. Allt verkar vara frid och fröjd under ett antal år men 6/9 1709 beslutar en statlig kommission att länsgränsen mot Västmanlands län skulle ändras. Och då kom fäboden på ”fel” sida länsgränsen.

Det var ju långt till Östervåla och både Dalkarsbo, Harbäck och Harmacyra ”brukade” skog på Våla Allmänning. 1735 – 1736 kontrollerades detta. Rättsläget var inte helt klart här eftersom det fanns ägande i två län. På 1760-talet blev det stridigheter mellan Dalkarsbo å ena och Harmacyra – Harbäck å den andra sidan om nyttjanderätten/äganderätten till fäboden och Myggmyran. 1789 blev tvisten avgjord åtminstone för Myggmyran. Man delade marken och satte upp 2227 m gärdesgård runt om betesmarkerna. I denna tvist användes alla tänkbara tricks för att få fördelar och t.o.m. bruksägaren Grill deltog för att lösa den. Fäboden brukades en bit in på 1900-talet

Bild 18 Söderfors Bruk på 1780-talet.

Hedesunda socken blev under 1600-talets andra hälft omgärdad av två av Sveriges stora järnbruk, Söderfors och Gysinge. Den Svenska produktionen på 1700 – talet var 40 000 ton järn per år, varav vallonsmide 5000 ton. Löfsta Bruk var störst med en produktion av 1000 ton vallonsmide.

Söderfors, som startade 1676, hade länge monopol på att tillverka ankare till flottan. Dessutom tillverkade man liksom andra bruk stångjärn. Årsproduktionen var under 1700-talet omkring 600 ton per år. Man använde en kolkrävande metod, halvvallonsmide, och till tillverkningen gick det åt omkring 30 000 m³ träkol per år! Malmen kom från Dannemora gruvor och en liten del från Hyttan.

Gysinge, som startade 1668, hade på 1700-talet en tillverkning av c:a 300 ton järn och troligen förbrukning av c:a 12 000 m³ träkol. Gysinge var ett vallonbruk, det enda utom Iggesund utanför Uppland. Malmen kom även här från Dannemora med en liten del från ”Hadegruvorna”. Den vinterbaserade hästransporten av Dannemoramalmen gick tvärs igenom Sevalbo by.

Dessutom fanns ju Ullfors, Älvkarleö, Hyttön, Gammelstilla och Grönsinka i närheten av socknen. Utan att överdriva kan man påstå att Hedesunda låg i Sveriges viktigaste industribälte under nästan 200 år!

Bild 19 Kolmila 1914

Alla dessa bruk behövde träkol i stora mängder. Bruken arrenderade kronans allmänningar och köpte även upp gårdar från tidigare självägande bönder. Ibland med vad vi idag skulle kalla tveksamma metoder och kronans stöd. Dalkarsbo by levererade kol till Söderfors bruk där mer än hälften köptes in utifrån. Genom ett utslag av Bergskollegiet 1824 delades Bälgsnäs allmänning upp mellan böndernas mark och den övriga, som blev arrenderad av bruket. Här styckas alltså gårdarna och byarna av i utomälvens östra del – väster om Juvansbo var det en annan allmänning där Hadeholm/Gysinge bruk arrenderade marker.

Bild 20 Karta, kolbottnar på Öbyskogen, Stora Ensos arkiv

Det här är en karta där kolbottnarna som fanns 1939 är utsatta. Det var 48 st. på Öns ursprungliga marker och 9 st. på Dalkarsbos marker. Den visar att skogen användes minst lika flitigt från slutet av 1600-talet som idag. I akten från Bergskollegiet 1824 finns en del uppgifter i denna fråga. Bruket tog årligen ut ungefär 3 m³ skog per ha på sina egna skogar eller omkring 20 000 m³. Detta gav ungefär 9200 m³ träkol. I den mall som Bergskollegiet använder räknade man med 2,3 m³ per ha och år på all mark och 4,6 m³ per ha och år på den ”goda” skogsmarken. Man fick lite mindre än hälften kol av veden man högg.

Bild 21 Per Jons kolbotten vid Storsvedden

För Per Nirs skulle det teoretiskt ha varit möjligt att kola en mila om 100 m³ träkol, 50 kolstigar, nästan varje år. Det finns inga uppgifter om detta från Per Nirs men vi vet att det fanns 7 kolbottnar som måste ha använts flera gånger. Från Per Jons finns en kassabok från åren 1815 till 1824. Där kan man läsa att frälseskattbonden där skulle kola 158 m³ årligen enligt en avräkningsbok och att han kolade också 146 m³. I detta fall har han blivit anvisad kolbottnar norr om Dalkarsbo på Öns skiften eftersom Per Jons bara har 2 kolbottnar själva.

Bild 22 Kolstig från Per Nirs

Frakten av det färdiga kolet gjordes i en kolstig. Den här finns hos Per Nirs. Totalt innehöll en kolstig 1,98 m³ och bestod av på två behållare som denna. Transporten skedde på kälkar vintertid till några av brukets lagerplatser. För Dalkarsbos del var det bland annat Svartnäs c:a 1 km öster om Hällskog. Där lastades kolet på skutor som gick till Söderfors. De fanns med på en av bilderna från bruket ovan.

En intressant fråga är hur många jobb som skapades av kolningen. Det finns en redogörelse för kolningsförsök från Finspång 1811 där antalet dagsverken anges till 94 st. för en mila om 99 m³ förutom transporten av det färdiga kolet. Det betyder knappt ett dagsverke per m³ kol. Sedan tillkommer transporten som gissningsvis var 25 dagsverken till utom sjötransporten. Det betyder att kolningen krävde omkring ett dagsverke per m³ kol. För brukets 30 000 m³ har det alltså gått åt drygt 30 000 dagsverken. Det är alltså ett halvt års arbete med en normalstor mila eller 150 jobb på heltid för att få fram kolet till Söderfors bruk. Det är lika många jobb som fanns på bruket fram till 1870-talet. Inte undra på att bruket var mån om böndernas närvaro och kolleveranser! Utöver kolningen skulle ju också det mesta av malmen köras från Dannemora till bruket med häst.

Bild 23 1833 års laga skifte

Här är den äldsta kartan över Dalkarsbo där husen med ladugårdar och uthus är utsatta. Den gjordes 1833 som en uppteckning till ett förestående laga skifte. Denna reform beslutades 1827 och syftet var att omfördela marken så att det skulle bli mera jord omkring varje gård. Det innebar för äldre byar att gårdar flyttades. Men i Dalkarsbo blev husen kvar eftersom byn var relativt sent etablerad och att de två gårdarna redan var skiljda åt.

Det gick inte att komma överens om hur marken skulle delas detta och följande år. Så 1838 avbröts laga skiftet för att återupptas 1882. Bakgrunden till denna osämja var att Söderfors Bruk genom huvudägaren Claës Grill arbetade aktivt att få mera skog p.g.a. brukets kolbrist som nämnts ovan. Och genom ett uppköp av ett dödsbo, med fordran på staten, innehållande nuvarande utrikesdepartementet, fick bruket 1753 ta upp kronans skatt för ett antal hemman i Hedesunda bl.a. Per Jons i Dalkarsbo. När bruket gjorde detta påtvingade man gården att betala dubbel skatt jämfört med förut – som betalades med kolning och dagsverken. Detta medförde också att när byns marker skulle delas krävde Per Jons genom brukets ombud att allt skulle delas lika. Men på 1600-talet betalade Per Nirs all skatt för byn och från 1700-talets början betalade Per Nirs skatt efter 2 öresland och Per Jons 1 öresland. Per Nirs bonde Per Ersson protesterade i ett antal rättegångar och visade upp ett antal bevis för sin sak tex. skattelängden från 1607 till 1752.

Bild 24 1882 års laga skifte

Laga skiftet 1882 följde samma mönster men nu avgjordes tvisten. Byns yttre gränser blev i stort desamma som 1833 med totalt 1,6 ha större areal. Beslutet blev att all avrösningsjord, skogsmark, skulle delas lika men inrösningsjorden delades enligt den gamla principen. Detta skifte överklagades också av båda parter men fastställdes 1885.

Genom de två uppteckningarna för laga skifte går det att studera hur utvecklingen av byn och gårdarna var under stora delar av 1800-talet. Drygt 13 ha skogsmark förvandlades till slogbackar samtidigt som nästan lika mycket slogbackar odlades upp till åkermark. Byn hade 1882 17,5 ha åker och 18,2 ha slogbackar utöver ängsmarken på Somfarmyran och fäboden som inte låg inom byns rågångar. Ängsmarker som blev åker under denna period var för Per Nirs åkrarna runt utloppsdiket, Norrmyran, Rönningen vid Kammars och Bärmurn. För Per Jons del var det marken norr om utloppsdiket nere i åkern, som då i sin helhet kallades katthålet, Stigrönningen, Heds och Bärmurn.

Bild 25 Byggnader på 1890-talet - Rekonstruktion.

En annan fråga är hur byggnationen har utvecklats på gården. Genom att jämföra kartorna och studerat två händelser kan vi få en bild av hur det gått för de gamla husen. Akterna som beskriver detta är när farfar Olof Löfs syster fick ett undantagskontrakt 1893 och när Per Nirs delades i två hemman 1897.

På laga skifteskartorna kan vi se hur man bröt upp den gamla strukturen med en kringbyggd gård även om man troligen redan innan hade haft ladugården utanför gården på uppländskt vis. På detta sätt kan vi konstatera att det åtminstone varit tre olika ladugårdar hos Per Nirs, troligen fyra. Den första stod där dagens brygghus står och de två andra känner vi till från kartorna 1833 och 1882. Dagens ladugård är byggd 1917.

Via beskrivningarna från 1890-talet får vi en inblick hur man genomförde en delning av husen. Att det gick att göra kan man tacka liggtimmerkonstruktionen för.

Bild 26 – 32 Per Erssons bouppteckning, 6 sidor

För att få en inblick hur folk levde under 1800-talet kan man ta hjälp av bouppteckningar. Här är den från min farfars farfar när han som bruklig var avslutade sin bondegärning vid 65 års ålder, den 1^{sta} November 1844.

Han hade haft ett liv med många ekonomiska problem och trassliga affärer. Och han var knappt skuldfri när han gick i pension. Skulderna var förutom 12 tunnor säd till Hedesunda Sockenmagasin 944 Riksdaler Banko till Söderfors Bruk och 233 till olika enskilda personer. Dessutom hade han ännu inte köpt en av de sex syskonens andel av gården. Sonen Erik fick låna upp 1065 Riksdaler Banko, i stort sett hela gårdens värde, för att Per skulle kunna lösa sina skulder.

På denna bouppteckning finns djuren med. De var 3 hästar, 5 kor och tre kalvar, 7 getter, 7 får, en stor gris och 2 smågrisar. Av övriga saker fanns det mest redskap för driften och endast det nödvändigaste vad det gäller möbler och köksutrustning. Några få saker av silver eller koppar och en brännvinspanna behöll Per Ersson i sitt undantag.

För att klara av driften av gården fanns förutom familjen vid denna tid en piga Karin Andersdotter som inte gått att spåra och några dagakarlar, torpare, som arbetade med dagsverken. En tid bodde en Per Persson Lindberg med familj någonstans på gården.

Också en son till Per Ersson, Anders Persson, senare Dahlberg, blev dagakarlar och byggde första husen vid Kammars för sin familj

I Dalkarsbo fanns då vid Per Jons familjen Eric Olsson med en piga.

Andra torpare i Dalkarsbo var dagakarlen Per Larsson och hustru vid Sjudars. Hans bror dagakarlen Anders Larsson med familj bodde också i byn enligt husförhörslängden. Och så soldaten - korpralen Jonas Hed med sin familj vid Heds. Det fanns ett torp till som låg strax norr om byn markerat på kartan från 1833 men ingen familj är förknippad med den i husförhörslängderna från byn.

En son till Olof Ersson vid Per Jons, Lars Olsson "köttlasse" kallad, flyttade senare med sin familj till Sjöbos vid Hällskog. Han kan ha byggt husen där.

Hällskogsgården byggdes också vid denna tid och dit flyttade Anders Andersson med familj från Bälgsnäs.

Det sista av 1800-talstorpen var Ollas. Detta byggdes av Pehr Hansson senare än de andra. Denna familj bytte namn till Törnhult och flyttade senare till Kammars. Pehr Hanssons farmors far var den berömde bygdemålaren Hans Wikström.

Dessa dagakarlar och andra som inte kunde bli bönder själva hade de mycket knapert och flyttar senare ofta från Hedesunda till en bättre försörjning på annan ort. Det fanns ju inte mer jord att odla upp i slutet av 1800-talet och industrin började då efterfråga arbetskraft.

Bild 33 Gärdesgård i smedjebacken mot Björks

Bild 34 En friare från Gundbo visar gärdesgårdsbyggande

Gärdesgårdar var ett kapitel för sig självt i äldre tider. Som syns på kartan från 1833 stängde man inte bara in åkermarken för att förhindra att djuren betade där när de gick på skogen. Man hade stora arealer ”slogbackar” där man skördade backhö och i Haget ett stort område som var hästhage på sommaren. I samband med laga skiftet bestämdes 1887 hur byn skulle dela upp gärdesgårdarna. Totalt var det 8,9 km! Sedan tillkom drygt 2 km vid fäboden. Så det var ett drygt arbete att stänga in de bättre markerna och det gick åt mycket stängselvirke. I gamla tider innan rågångarna var absoluta fanns därför ett begrepp ”stubb- och röjselrätt” som skulle säkra tillgången på byggnadsvirke, ved och stängselvirke till den etablerade fastigheten.

Dalkarsbo byväg eller sommarväg som den kallades etablerades 1865 genom att Dalkarsbos två bönder gjorde den klar till ”Ångsmyrabron” som är bron strax söder om Hults torp. Resterande del fram till Sevalbo gjordes klar av Sevalbo 1, 2 och 2 sub. Som vanligt tog det tid och fordrade en förhandling i Häradsrätten 1873 men åtminstone 1882 finns vägen där.

Bild 35 Timmerkälke

Kolning var ju en viktig bisyssla för bönderna under nästan 200 år. Vid mitten av 1800-talet tillkommer virkeskörning under vinterhalvåret. Under hela 1600- och 1700-talet hade det funnits kraftiga restriktioner även för skattebönderna att ta ut virke för sågning. Men nu blev efterfrågan på virke i Västeuropa och priserna steg. Vid slutet av det Fransk- Tyska kriget 1874 ökade priserna mycket liksom vid järnvägsexpansionen och ångkraftens införande. Enligt ”Sågverk i Hedesunda 1700 – 1970” startades den första ångsågen i Hedesunda 1863. Även kolpriserna steg. 1855 höjdes det med 1 shilling per tunna. Priset på 1820 talet var endast 2,3 shilling per tunna enligt Per Jons avräkningsbok så man kan lätt förstå att det blev andra tider.

Och brukspatron i Söderfors P.A. Tamm blev orolig för lönsamheten. Ett försök att starta sågverk i Untrafjärden gjordes redan 1854 av ”två herrar Larsson från Brusbo”. Och Tamm uttalade nu att ”den lilla rörelsen, som redan varit, väckt allmogen liksom ur en dvala, så att de numera komma att sätta högre värde på sina skogar”

Patron Tamm lyckades förhindra att sågen vid Untrafjärden startades men fick acceptera att herrarna Larsson fick arrendera sågen vid Älvkarleby där de startade Qvanfors sågbolag. Utöver detta fick bruket gå med på att det 1855 startades en flottled som 1890 blev Nedersta Dalälvens flottningsförening. Där fanns säsongsjobb också för Hedesundabor.

Efterfrågan på virke stärkte naturligtvis böndernas ekonomi för kolleveranser men också för eget virke och inkomstbringande vintersysselsättning med skogskörslor till bruket och andra skogsägare.

Det gick några år innan bönderna kunde börja i denna nya näring. Enligt en presentation 1946 vid Hembygdsfesten av Gustav Annerhag kom inte någon timmerdrivning igång i Hedesunda förrän på 1870-talet.

I Sevalbo startade sågen omkring 1900 som en klingsåg. Anders Sjöström köpte sågen 1906 och skaffade sedan ångmaskin, kantsåg och hyvel. På sågen jobbade per säsong 12 – 13 man och man sågade 15 – 20 000 timmer per år. Ribbveden kolades till träkol. Sjöström hade också en kvarn där bland andra Olof Löf var kund.

Bild 36 Virkeskörning vid upplagsplatser

Ända in på 1950- talet var virkeskörningen vintertid en mycket viktig binäring för bönderna. I takt med att levnadsstandarden ökade räckte de små jordbitarna inte längre till för en bra försörjning. För många småbönder blev också industrijobb nu lockande. De flyttade och gav upp "ladugårdsslitet". Under perioden 1916 – 1946 flyttade 5527 personer från Hedesunda till omgivande städer och industriorter. När man betänker att folkmängden i Hedesunda socken var på topp 1901 med 5096 personer förstår man att det rådde en ny tidsanda.

Men hos dem som bodde kvar på gårdarna var det inga större förändringar i slutet av 1800-talet. Hos Per Nirs hade nu barnbarnen till Per Ersson som nämnts ovan börjat fundera på vad de skulle göra. Av de sju barnen flyttade så småningom tre från Hedesunda. Två av bröderna, Anders och Olof trodde på att bli bönder och det ledde till att gården delades 1897. På detta sätt uppstod Anders Ers, eller som det kallades senare Björks, med en del hus från Per Nirs. Brödernas syster Anna var ensamstående hela sitt liv och fick ett hus byggt åt sig av bröderna 1893. Hon fick också en del uthus från Per Nirs som beskrivits ovan. Hennes hus är idag Hadins.

Bild 37 Specialöverenskommelse 1893 vid Hemmansklyvningen

Delningen av Per Nirs kunde göras eftersom det nu fanns möjlighet att överleva på två gårdar även om det var spartanskt. Arbetet med att dela och eller flytta sex byggnader måste ha varit ett hårt arbete som värderades till 350 kr. Det motsvarade ungefär 60 % av ett årsarbete inklusive mat och hyra för en jordbrukarbetare på den tiden.

Min far berättade också att Olof Löf inte gärna ville sköta om sina åldrade föräldrar som var på tal då. Man kan också se att broder Anders hade gjort något extra för sina föräldrar när han fick 200 kr som ett tack. Det är det enda personliga omdömet i dokument rörande arvsskifte som jag hittat i arkivet.

Bild 38 Inskrivningsboken för Olof Löf

Farfar Olof Löf var den yngsta av syskonen och föddes 1864. Hans far var 50 och hans mor 41 år när han föddes. Äldsta brodern Per var 18 år äldre så det var stor spridning på åldern i syskonskaran. Olof hette naturligtvis Ersson som ung och fick eller tog namnet Löf i det militära som syns här.

Olof hade en vana att dokumentera vad han gjorde i dagböcker som han förde i nästan 50 år. Där står det om allt som han själv och andra gjorde på gården och allt som köptes in till gården finns antecknat i kassabok. Men man får leta noga och ofta i undertexten om man skall hitta något om hur människorna omkring Olof var och vad han själv tänkte och tyckte. Arbetet med att skriva av och tolka dessa dagböcker kommer att ta några år till och har bara börjat. En första reflektion jag har fått genom att läsa och skriva av några år är att vi har det mycket bra nu jämfört med då!

Sedan måste man komma ihåg att dessa dagböcker är Olofs egna anteckningsböcker och troligen inte var till för att sparas för framtiden. Han hittade också på sitt eget förkortningsspråk för spara plats på papperet.

Att Olof Löv var en aktiv man går det inte att ta miste på när man läser hans dagböcker. Alla dagar utom söndagar och helgdagar var fyllda arbetsdagar från morgon till kvällen. Han gick aldrig i ladugården – det fick hustrun och pigan sköta om. Och på söndagarna gjorde han affärer eller drev någon byggprojektering i den mån han inte var i kyrkan före eller efter. Den 12/5 1913 skrev han ”firmin hela dan” och det är en mycket sällsynt kommentar. Den 8/2 1914 åker han också isjakt till södra Färjsundet och har inte antecknat något annat.

Farfar var mer rörlig än man kan tro. Under 1913 åkte han med tåget till Gävle sex gånger under perioden 29/3 - 18/10. Det var att gå 2 km till Sidlandet, ro 5 km till Norra färjsundet och gå ytterligare 2 km till tåget. Ganska ofta stannade han på återresan vid sin svåger Anders Andersson vid Norra Färjsundet. Vi vet att han själv sålde smör på torget ibland och också att han sålde via handlare i Gälve liksom Lötén på Ön. Nästan varje söndag var han i grannbyarna, i centrala Hedesunda eller i Söderfors.

Min far Erik Löv har berättat en del om sin far. Olof var en ”slavdrivare” och tog ingen hänsyn till att far som ung skulle kunna åka på någon cykel- och campingresa med sina vänner. Betalning för sitt heltidsarbete var det dåligt med så det blev att stanna hemma tills han själv fick bestämma när han tog över 1940. När jag läser vad Olof gjorde varje dag förstår jag far helt och hållet.

Olof var också en sparsam och familjeinriktad person. Å andra sidan lämnade han efter sig ekonomibyggnader i mycket bra skick som gjorde att sonen Erik aldrig behövde göra någon större investering annat än köpet. Motivet för Olofs Löfs pådrivande av projekt hela tiden är trots allt något problematiskt att förstå för oss.

Vår farmor Margareta Andersdotter, dog ju tragiskt 1935 när hon endast var 55 år gammal genom blodförgiftning orsakad en tisteltagg i ett finger. Det kan gå att åtminstone få en indirekt bild av hennes liv genom makens dagböcker men tyvärr finns inte mycket dokument kvar från henne själv. Under sin sista tid i livet berättade Erik att hans mors död var mycket svår för honom.

Bild 39 Bastun

Vi vet genom dagboken att denna torklada användes av farfar Olof till torkning av lin efter rötningen och humle som användes till beredningen av julölen. Byggnaden är gammal. Den fanns med på kartan 1882. Invändigt finns en välvd tegelugn och på sidorna lavar av trä. Skorsten finns inte så man kan säga att de tog vara på all värme med gratis ”rostningseffekt”.

Bild 40 Smedjan

Detta hus finns redan på kartan från 1833. Liksom bastun står smedjan avskilt från andra hus p.g.a. brandrisken. Min farfar var en flitig smed och det mesta av beslag, gångjärn, kälkskoningar, hjulringar och bärande järndetaljer på byggnaderna har han gjort själv. Han köper då och då plattstång till sina arbeten och han hade också en mindre kolbotten nära gården där han tog fram bränslet. I bildens framkant syns resterna av en tjärdal och en rostugn/grop för lera. Smedjan är fortfarande komplett och det behövs bara renovering av blåsbälgen för att använda den.

Bild 41 Arne och Agneta på Ladugårdsbacken

Förutom det stolta ägarparet ser vi här hur Olof Lof har satt sin prägel på dagens Per Nirs. Gamla stallet till vänster var just stall i den troliga tredje ladugårdsbyggnaden. Den första fanns troligen där nuvarande brygghuset och vedboden står och är beskriven på uppteckningen 1833. Den andra kan ha funnits i den kringbyggda gården mot sydost enligt samma karta. Förutom gamla stallet, smedjan och bastun har Farfar byggt allt som finns på tomten. En intressant fråga är hur han hade råd. Det finns just nu inget riktigt svar på detta men det är troligen relativt goda virkespriser tillsammans med timmerkörning och smör- och köttförsäljning som bidragit. Kommande studier kommer förhoppningsvis att ge svar på denna fråga.

Ladugården, som är 19 * 9,5 m, till höger om Arne och Agneta vet vi dock lite om. Den började byggas 1915 med grundläggning av en kallmur. Farfar var en stor vän av dynamit och sten fanns det mycket gått om på åkrarna. Stenröjning är väl också än idag ett kännetecken för Per Nirs men jag tror ingen av oss efter honom kan utmana farfar i det gebitet. Och grus körde han hem från Norrmyran redan på senhösten 1914 då han även frilade marken för grunden.

1915 hyrde han in stensättare 16 dagar för att lägga grunden. Under den kommande vintern körde han hem 44 lass sand och grus från heden på Ön över isen. 18 lass användes direkt till grunden. Det finns ingen uppgift på storleken av varje lass men man kan gissa på drygt ½ m³. På samma is körde han över c:a 4,5 ton murkalk med som mest 980 kg på lasset liksom 6 tunnor med cement (1035 kg). Senare på vintern högg och sågade han timmer till en bärlina och 7 bjälkar till bygget. Han köpte även in 8 fönsterbågar till bygget liksom karmarna.

Bild 42 Ladugården en gedigen konstruktion

Ladugårdens ventilerade dubbelväggar murades under juni och juli 1916. Det tog 96 dagsverken med sex externa hantverkare. I november samma år gjordes 11 dagars träarbeten med två snickare. Det framgår inte var men ett bjälklag ingick i jobbet.

Min far berättade att man använde cement endast där det behövdes för hållfastheten och att man naturligtvis drygade ut med sten i mycket stor utsträckning. Tidsplanen är också korrekt för att murkalken skall hinna härda innan vintern.

I kontanter kostade bygget så långt 730 kr. Bruttointäkterna från årets smörförsäljning var 400 kr för 153 kg, slakten av fem kalvar och en tjur gav 360 kr och skogsförsäljning 55 kr. I stort sett alla hans bruttointäkter skulle ha gått åt bara till bygget. Dessutom fick han hålla mat och för vissa rum under arbetet. 22 dagars mattillagning till arbetslaget beräknades till 11 kr per dag. Se där - kvinnorna fanns alltid med!

Här kan man också beräkna att han höll i stort sett två kor för att få in kontanta medel. 4000 liter mjölk, normal avkastning 1920, skulle teoretiskt ge 175 kg smör vid den normala fetthalten av 3,5 %. Allt enligt Det Svenska Jordbrukets Historia.

1917 fortsatte bygget. Under vintern körde Olof hem ytterligare 30 lass sand över isen från Heden på Ön. Träöverbyggnaden över ladugården och vinkeldelen gjordes detta år med tre inhyrda snickare under 15 arbetsdagar mellan 16/4 – 15/5 inklusive spåntaket.

Bild 43 Färjan 1924

Sedan fick Olof ett transportproblem med den cement han behövde till att gjuta betonggolvet i ladugården. Han fick troligen inte tag på cement under vinterhalvåret så att han kunde transportera den över isen. Men Olof frågade 3/6 färjkarlen vid södra sundet om att få låna färjan en dag för tranporten från Hedesunda till Dalkarsbo. Och det fick han. Så 9/6 när det fortfarande var vårflod transporterar han hem 25 tunnor cement, totalt 4,3 ton. På den tiden roddes färjan med två stora åror så detta var möjligt.

11/6 och 11 dagar framåt arbetade två man mer eller mindre kontinuerligt med att gjuta golvet och foderrännor. Ytan var ungefär 150 m² och med en hög kvalitet på betongen tillverkade de omkring 20 m³ betong plus slipsatser vid utsatta ställen. Det mesta är intakt än idag!

Den utvändiga putsningen gjordes under fem dagar med en murare till hjälp. Olof hyrde in snickare någon dag till inredningen och glasning men gjorde själv invändiga putsarbeten och annat färdigställande. Så den 6/10 tog han in hästen i stallet och den 9/10 fick korna komma in i sitt nya hem.

Vad gäller inhyrd arbetskraft kan vi konstatera att Olof hyrde in 157 dagsverken som betalades till ungefär 400 kr. 4,5 ton kalk kostade 124 kr, 5,4 ton cement 308 kr, fönstren c:a 120 kr, plåt 20 kr, spik etc. 20 kr och sågning av virke c:a 60 kr. Totalt var det alltså ungefär 1050 - 1070 kr i direkta utlägg. Själv jobbade han i flera års tid parallellt med jordbruken med att ta fram och såga virke inklusive spåntaket, rensa och jämna för grunden, stenkörning till grunden, hemkörning av sand och grus och fyllning av botten inom den murade delen och liknande arbeten. Dessutom gjorde han smidesarbetena själv. Jag tror han var nöjd i början av oktober 1917 när han kunde ställa in hästen och korna första gången.

Bild 44 Släkträdet

Efter alla dessa projekt och siffror undrar ni naturligtvis hur det är med släktforskningen. Jo tack det är bara bra. Här är det med de fem första generationerna. Det skulle vara uttröttande att visa upp alla namnen ända tillbaka till 1600-talet men det rör sig om åtskilliga 100. De flesta kommer från Hedesunda socken och vi är släkt i var tredje gård i socknen när man kommer tillbaka till 1600-talet. Det finns beröring med två Vallonsläkter på fars sida och en tysksmidessläkt på mors sida. Något 10-tal soldater finns också liksom en del yrkesmännskor utanför jordbruken men någon adel har inte hittats. Bönder är helt dominerande i släkträdet.

Ålder är en ofta diskuterad fråga när det gäller gamla tider. Våra föräldrar har förståss inte dött som små, vilket i och för sig inte var så ovanligt, utan fått egna barn. Genomsnittsåldern för män är 68 år och för kvinnor 73 år. Män gifte sig som 27-åringar och kvinnorna som 24-åringar. Allt enligt statistiken.

Bild 45 Dödsorsaker för 6 föräldragenerationer

Genom att se vad folk dog av i äldre tid kan man förstå hur folket hade det med hälsan. Här är 227 föräldrars dödsorsaker som finns i kyrkboken. Allt finns inte med men man kan ändå se hur TBC dominerade dödsorsaken bland de sjukdomar som var allmänt kända. Dessa personer var födda under 1700- och 1800-talet.

Bild 46 Bild ur Tradition i trä.

Det är dags att runda av denna berättelse som i år har varat i 400 år. Under mina föräldrars tid fortsatte Per Nirs att brukas som vanligt men en tid utan kor. 1966 köpte mina föräldrar åter kor och hade djurhållning fram till 1982. Ett minne från denna tid är den inristning i den större ladan i Norrmyran som finns avbildad i boken Tradition i trä. Den ladan med den stora tallen vid sidan om finns också med bland de första bilderna här.

Bild 47 UVAT

1994 återköptes den del som styckades av 1893 utom bostadstomten. Så idag ser Per Nirs marker ut som de gjorde 1607 utom att mycket mer är uppodlat. Såvitt vi vet finns ingen byggnad kvar från den första tiden. Får finns det fortfarande och idag är de en del av landskapsvården. Arne och Agneta med familj har historiskt sett precis bott in sig på gården nu och har båda har heltidsjobb i dagens stora tjänstesektor. Gården är alltså nu ett boende med en rik kulturarvsfritid. Jag önskar Arne och Agneta får framgång med denna förvaltning för sig själva och kommande generationer.

Det är naturligtvis omöjligt att göra en komplett beskrivning av en gårds 400-åriga historia på detta enkla sätt. Här har jag strävat efter att beskriva gårdens viktigaste händelser och beskrivit dem även som en del av de allmänna förhållandena. Nutiden är i stort sett inte alls med eftersom den är känd av de flesta. Ladugårdsavsnittet är ett exempel på vad man kan få ut av farfars dagböcker.

Bild 48 Bomärket på Per Nirs dörr

Efterskrift:

Denna studie hade inte varit möjlig att genomföra utan information från närstående. Särskilt tack till mina föräldrar som har gett mig förutsättningen för detta arbete. Tack även till mina bröder som jag plågat en hel del med dumma frågor. Moster Stina Lund skall ha ett speciellt tack för att hon kompletterat berättelsen med kvalitetsinformation. Även Sven-Olof Rask har som nestorn i Hedesundas hembygdsfrågor löst en del ”omöjliga” problem. Hans och Per Rask har kompletterat med viktiga uppgifter och det har även Sven – Olof Hilding som har gjort.

Ett stort tack till Pontus Löf som sett till at bildmaterialet fått en bra presentation i modern form.

Och till sist tack till min hustru Eva som har stått ut med min ”Per Nirs Närvaro” under uppemot 500 kvällar efter rapport de senaste 7 åren.

Bengt Löf, Uppsala augusti 2007

Källor:

Gårdsarkivet/bykistan hos Per Nirs med c:a 110 akter av varierande slag.
 Några år av Olof Löfs dagböcker
 Landsarkivet i Härnösand, studie av diverse original akter och rådgivning
 Landarkivet i Uppsala, rådgivning
 Riksarkivet i Stockholm, rådgivning
 Lantmäteriakterna 21 – HED: -99, -108, -203, -326, Lantmäteriverket
 Hedesunda Släktbok, Hedesunda Hembygdsförening, 1997
 Idestams avskrift av Hedesunda Kyrkböcker, 1976
 Utomälven 1996, Byalaget och Hedesunda Hembygdsförening 1997
 Släktforska och Släktforska vidare; Per Clemensson, Kjell Andersson, 2002 respektive 2003
 Från Gästrikland, Gästriklands Kulturhistoriska Förening, 1976
 Välkommen till Turistväg i Hedesunda Dalälven runt via Söderfors, Hedesunda Hembygdsförening, 2002
 Gästrikberg H:113, Sofia Strandvik, Jernkontoret och Riksantikvarieämbetet
 Södra Hedesunda, Läns museet Gävleborg 1996
 Slutredovisning Dalkarlsbo, Läns museet Gävleborg 1999
 Med Dalälven från Avesta till havet, 1979:4 Riksantikvariearbetet och Statens Historiska Museum, 1979
 Sågverk i Hedesunda 1700 – 1970, Stormfällningar 1795 – 1954, Anders Käller 1974
 Sveriges ursprung, Lars Henrik Arp, 2005
 Ledungen och sockenbildning, Johan Kraft 2005
 Valloner – järnets människor, Anders Florén & Gunnar Ternhag 2002
 Arbetare och deras familjer vid de De Geerska bruken i Norduppland 1749, Jan Olsson 1995
 Hus och gård i förändring, Göran Ulväng 2004
 Träslott och fransyskt smide – Glimtar ur Gysinge bruks historia, Tord Andersson 1978
 Söderfors, Sven Sjöberg, 1956
 Med mått mätt, Albert W Carlsson, 1999
 Vad kostade det?, Lars O Lagerqvist, Ernst Nathorst – Böös, 2000
 Ordlista för släktforskare, Kent Andersson Henrik Anderö, 1999
 Läsebok för släktforskare, Henrik Anderö, 1999
 Makt och försörjning, Susanna Hedenborg Ulla Wikander, 2003
 Det Svenska Jordbrukets Historia via Sven – Olof Hilding
 Bruksherrar och Hedesundabönder, Gustav Annerhag, A Andersson, E Pihlstrand, 1946
 Flertalet artiklar om Skogssverige, Ivar Palo hemsida med uppdatering
 Min hembygd, Malin Wester 1997
 Gamla tider, Berättelser från Hedesunda, Hedesunda Hembygdsförening 1982
 Ur socken- och kyrkostämmoprotokoll 1740 – 1892, Anders Keller 1970
 Tidningen Framtider, artikel om salpetersjudning, 2006
 De svenska skatternas historia, Susanne Löwnerts 1983
 Meddelanden av Gestríklands Fornminnesförening 1903 mm via Per Rask
 Soldat i Hedesunda, Tore Larsson 1985
 Ett medeltida Gästrikbrev på avvägar, Gunnar Pellijeff Folke Hedblom via Börje Löf
 Svar, svensk arkivinformaton och lokala bibliotek, flertalet hyrda mikrokort
 Genline – kyrkböcker on line sedan 2006
 2 Artiklar om bomärken i Gefle Dagblad, 1952
 Tradition i trä, Byggförlaget 2002